

szítsék a nyomda kiadványjegyzékét. A vállalt feladat óriási volt, több évi kutatómunkát vett igénybe. Sikerült tartalommal megtölteniük a magyar tipográfia múltjának egy fehér foltját, meggyőződésem, hogy ezzel a kiadvánnyal a magyar nyomdászat történet és Eger város művelődéstörténete kutatásának újabb állomáshoz érkeztünk.

Végül egy – talán – illetéktelen megjegyzés: érdemes lenne a könyv megjelenéséről, mint újdonságról, hírt adni az egri Főegyházmegyei Könyvtár honlapján is.

V. ECSEDY JUDIT

Gerundium, Egyetemtörténeti Közlemények, MMXVII vol. VIII. nr. 1. Reformáció – Különszám, Szerkesztette Bozzay Réka, Debrecen, 2017, 253 p.

A Debreceni Egyetem megalapításának centenáriumára készülődve, 2009-ben alapította meg az egyetemtörténeti kutatásokat profiljával választó folyóiratot, a *Gerundiumot*. Amint alapító okiratában olvasható, „a folyóirat nem kívánja a Debreceni Egyetem történetét elszigetelten vizsgálni, hanem a magyarországi, Kárpát-medencei és európai oktatás- és tudománytörténeti összefüggések megjelenítésének is fórumot kíván biztosítani korszakhatárok nélkül.” A reformáció 500. éves évfordulójára 2017-ben megjelentetett különszám ennek a törekvésnek maradéktalanul eleget tesz, amikor tematikus tanulmánykötetként közli a 2016. október 13–14-én rendezett *Reformáció és peregrináció* című konferencia előadásait, amelynek rendezője az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport volt.

A konferencián elhangzott előadásoknak természetesen kiterjedt előzménye van, legyen elég csak a mostani konferencia szervezőjének, Szögi Lászlónak 1994 és 2016 között megjelent sorozatának megemlítése, amely a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* címmel 23 kötetet adott közre, de számos kutató önálló kiadvánnyal vagy folyóiratban közölt tanulmánnyal gazdagította az egyetemtörténet külföldi kapcsolatainak feltárását. A Budapesten megrendezett nemzetközi részvételű konferen-

cia a reformációtörténet nevezetes évfordulóján kifejezetten olyan előadásokat tűzött napirendre, amelyek a reformáció művelődéstörténeti vonatkozásaival, a korszak külföldi egyetemjárásával foglalkoznak. Az előadók között voltak irodalom-, egyház-, művelődéstörténészek, levéltárosok, egyetemi oktatók és lelkészek, hazai és külszázai kutatók egyaránt. A tanulmánykötet szerkesztője az írásokat, legyenek azok különböző tárgyú és nézőpontú dolgozatok, szerves egységgé kovácsolva szerkesztette egybe, a „forrásvidék”, a „fösodor” és a „torkolat” bevezető címszavakat adva az egyes fejezeteknek. A „forrásvidék” első tanulmánya még a reformáció kezdete előtti korszakkal indít, Draskóczy István *Magyar hallgatók a bécsi és a krakkói egyetemen a Jagelló-korban (1491–1525)*, a bécsi és a krakkói egyetem főanyakönyvei és anyakönyvei alapján foglalta össze és táblázatokkal is gazdagítva elemezte a két jelentős katolikus egyetemen eltöltött időszak szerepét a magyar diákok életében. Kelényi Borbála a *Krakkótól Wittenbergig. Magyarországi hallgatók a krakkói, bécsi és wittenbergi egyetemeken a 16. században* a kiindulástól a reformáció kiteljesedéséig veszi számba a Krakkó–Bécs–Wittenberg-tengely mentén kialakuló peregrinációs vonulatot, a hallgatók számának, útvonalának változását, a jelentősebb diákokat külföldre küldő városokat, a reformáció magyarországi elterjesztésében szerepet játszó hajdani diákokat. Kiss Farkas Gábor *A katolikus peregrináció lehetőségei és következményei a 16. század közepén (1530–1580)*, című dolgozatában három katolikus szerző, Stephanus Thomasius, Nádasdi Bálint és Mindszenti András példája nyomán vizsgálja, hogy milyen szerepet játszottak a reformáció korában külföldön tanuló katolikusok az új áramlatok elsajátításában majd szülőföldjükön való elterjesztésében.

Szögi László, az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport (738TKI213) tagja, számos korábbi kutatása alapján táblázatokkal alátámasztott írásában a külföldön tanuló diákok felekezeti megoszlásáról és annak korszakonkénti változásáról ad átfogó képet *A magyar protestáns peregrináció a 16–18. században* című közleményében. Szabó András a jubileumi

esztendőben publikálta teljességre törekvő adattárát a *Humanizmus és reformáció* sorozatban. A Budapesten elhangzott előadás ennek a hatalmas munkának a rövid összegzése a *Coetus Ungaricus – a wittenbergi magyar diáktársaság (1555–1613)*. Fabiny Tamás, a Magyarországi Evangélikus Egyház – most már – elnökpüspöke a kerek évfordulón elhangzott előadásában elsősorban az egyházi levéltár anyagára támaszkodik, de felhasználja a jubileumra készült modern kommunikációs eszközökben megjelenített diákportrékat és Luther és Melancthon szerepének aktualizált megjelenítését is. Szabadi István a Debrecenbe került, később kálvinista diákok eklekticista református teológiájának és a wittenbergi peregrináció adta indíttatásnak az összefüggéseit vizsgálja *Wittenberg nevelői és a Tiszántúl reformációja* című dolgozatában. Bilkei Irén levéltári források alapján a Zala megyei reformáció történetének feldolgozásához szolgáltat új szempontokat, kiemelten foglalkozva Nádasdy Tamás kanizsai udvarának szerepével (*Egyetemjáró zalai nemesek és a reformáció kezdetei a 16. századi Zalában*). Ősz Sándor Előd összefoglalva az eddigi kutatási metódusokat, új szempontot vet föl, amikor a külföldön járó diákok könyvtárainak beszerzését, a könyvek bejegyzéseit ajánlja a reformáció kutatóinak figyelmébe (*Wittenbergben vásárolt Kálvin-kötetekről, kísérlet a peregrináció-kutatás továbbfejlesztésére*). Buza János az *Europica varietas* kritikai kiadását alapul véve *Szepsi Csombor Márton Nürnbergjének forrásait* vizsgálja, összevetve Conrad Celtis és Johannes Cochlaeus szövegeit a magyar szerző közismert, mert modern kiadásban is könnyen hozzáférhető útinaplójával. Lovas Borbála arra hívja fel a figyelmet, hogy az elszigetelt, egy-egy forrástípus vagy földrajzi területet vizsgáló kutatások összehangolása átfogóbb képet adhatna a peregrinációtörténet összefüggéseiről, az egyes oktatási intézmények, útvonalak egymásra gyakorolt hatásáról (*Unitáriusok egyetemjárása a 16. és 17. században – narratívák és a Bessenyei-probléma*). P. Szabó Béla a soproni származású Wilhelm Artner peregrinációját, a tübingeni egyetemen folytatott tanulmányait, és a Christoph Besold hatására írt jogi munkáját

– *Dissertatio Politico-Iuridica De Regno Hungariae, eiusque Jure* – ismertette meg a hallgatóssággal (*Hungarológiai munkácska államtudomány hangsúlyokkal a 17. század első feléből*). A kötet szerkesztője, Bozzay Réka már számos tanulmányban foglalkozott a magyar diákok németalföldi peregrinációjának történetével. Mostani írása a harmincéves háború után Hollandia felé fordult peregrinációs utak feldolgozásához szolgáltat újabb szempontokat levéltári források tanulmányozásával (*Magyarországi diákok hollandiai teológiai tanulmányai levéltári források tükrében*). A szélesebb kitekintésű tanulmányok után a „Torkolat” címmel egybekötött előadások egyes városok peregrinációs diákjainak különöni tevékenységével és az azt követő hazai hasznosítással foglalkoznak. Eperjes iskoláinak vizsontagságos történetét foglalja össze Kónya Péter *Az eperjesi evangélikus kollégium tanárainak egyetemjárása a 19. század közepéig* című dolgozatában, amelyben arra a megállapításra jut, hogy az iskola három évszázadban pozíciót betöltő 111 rectora, conrectora és subrectora szinte egész Európát bejárta, különböző időkben különböző személyek 26 egyetemen fordultak meg, de elérhettek magasabb tisztséget anélkül is, hogy külföldön gyarapították volna ismereteiket. Ez különösen jellemző a 19. században a sárospataki tanári karra, Ugrai János azt tanulmányozza, miként működött a Református Kollégium a peregrinációs lehetőségek leszűkülése után (*A peregrináció forgandó: a kései peregrináció arányai és árnyai – a sárospataki példa*). Czenthe Miklós tömör összefoglalása a reformáció kezdetétől a 20. század elejéig ad áttekintést Lőcse evangélikus iskolatörténetéről (*A lőcsei liceum történeti áttekintése*). Az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoportjának együttes munkájaként készült 9 város felsőfokú evangélikus liceumainak hallgatói adatbázisa. Durovics Alex itt végzett munkájába ad bepillantást az *Utak és lehetőségek. Pozsony és Sopron liceumának összehasonlító elemzése* ismertetésekor. A korábbi dolgozatoktól némileg eltér Juhász Réka Ibolya tanulmánya, amely nem a külföldön járó diákok tevékenységét vizsgálja, hanem a Ratio Educationis után létrehozott jogi intézmények, Pozsony, Kassa, Győr, Nagyvárad

valamint a Kolozsvári Királyi Líceum diákságának vallási és származási összetételét hasonlítja össze (*Nem katolikus diákok a királyi jogi akadémiákon 1777 és 1850 között*).

A konferencia előadásainak szerkesztett változata alkalmas arra, hogy részben összefoglalja a reformációtörténet peregrinusainak tevékenységét, részben felhívja a figyelmet olyan területekre, személyekre, forrásokra, amelyek tanulmányozása a további kutatásokat is új szempontokkal gazdagíthatja.

NÉMETH S. KATALIN

Exportgut Reformation, Ihr Transfer in Kontaktzonen des 16. Jahrhunderts und die Gegenwart evangelischer Kirchen in Europa, Hrsg. Ulrich A. Wien, Mihai D. Grigore, (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Beihefte 113.) Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2017, 486 p.

Hol húzódtak az európai reformáció határai a 16. században? Milyen kapcsolatok alakultak ki a protestantizmus központi (elsősorban német) területei és az úgynevezett „perifériák” között? Hogyan fonódott össze politika és egyház a reformáció „külsőterületein” és úgynevezett „kontaktózáiban”? Egyáltalán lehet-e beszélni centrumról és perifériáról a 16. századi reformáció vonatkozásában?

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre keresett választ az a közelmúltban, Nagyszébenben, német és erdélyi intézmények szervezésében megrendezett többnapos konferencia, melynek megszerkesztett, kibővített és strukturált anyagát is újragondolt anyaga mostanában öltött könyvformát Göttingenben, a reformáció 500 éves évfordulójának egyik reprezentatív német kiadványaként. A kötet igazi nemzetközi (egyszersmind félreérthetetlenül német) vállalkozás. Brit, dán, holland, francia, német, osztrák, szlovén, horvát, lengyel, román és nem kisszámú magyar egyháztörténész és kultúrakutató fogott össze, hogy egy kézikönyv értékű tanulmánykötetben válaszoljon a konferenciaszervezők, szerkesztők (és persze az olvasók) kérdéseire.

A könyv készítése közben merült fel – eredetileg lényegében viccként – a szellemes, ironikus, ám lényeglátó főcím, mely végül a borítóra került (*Exportgut Reformation – A reformáció mint exportcikk*), és amely mintegy összefoglalja a kötetben felmerülő valamennyi problémát. (Itt jegyzem meg, hogy a vastkos könyvnek csak az első 286 oldala foglalkozik a kora újkorral, a további 200 oldal az európai protestantizmus aktuális kérdései tárgyalja – erre a könyvrészre ebben a recenzióban nem térek ki.)

Egy a Brit-szigetektől induló, Dánián, az észak-német területeken, Szilézián, Felső-Magyarországon, Erdélyen, Horvátországon, Szlovénián, Svájcban át Franciaországig húzódnó óriási kör mentén zajlanak a könyvben tárgyalt egyházi, kulturális és politikai események. Eltekintve az egyes tanulmányok tartalmi ismeretétől, inkább azokra a legfontosabb problémákra szeretnék most összpontosítani, amelyek újra meg újra előkerülnek a könyvben. Azon beszédanyagok köré rendezem mondandómat, amelyek összekötik, nem pedig elválasztják az imént felvázolt kör mentén elhelyezkedő térségeket, országokat, nemzeteket.

A perifériák és kontaktónák fogalmát többen is igyekeznek meghatározni. Az osztrák *Alfred Kohler* bevezetőjében gondosan áttekinti a skandináv, svájci, délszláv, erdélyi, sziléziai perifériák protestantizmusának fejlődését, kitérve némiképp az olasz reformációra is, ami viszont magában a könyvben kevés helyet kap. A nyelvek, kultúrák, politikai rendszerek, felekezetek közti kontaktóna mibenlétét *Vincenc Rajšp* és *Luka Ilić* a szlovén és horvát példán kitűnően szemléltetik. *Ian Hazlett*, a kiváló glasgow-i Bucer-kutató rámutat, hogy a 16. században még teljesen különálló Anglia és Skócia között is hasonló kontaktóna létezett. A két ország viszonyát akkortájt leginkább az ellenségesség és gyűlölködés jellemezte. *Andreas Müller*, kieli kutató a brassói példán keresztül tágitja ki a fogalmat: Brassó ugyanis a keleti kereszténység, a románság felé nyíló kapu volt ebben a korban. A lengyel *Jan Harasimowicz* Szilézia esetében egy olyan sokszorosán tagolt kontaktónát mutat be, ahol a Német és a Habsburg Birodalom, Lengyelország, va-